

Một vài suy nghĩ về khả năng và lộ trình áp dụng RDA vào Việt Nam

Qui tắc biên mục Anh-Mỹ (AACR) ra đời cách đây đã hơn 40 năm, liên tục phát triển từ AACR (1967) đến AACR2 (1978) với nhiều phiên bản và nhiều lần cập nhật. Từ một qui tắc mang tính quốc gia, được chấp nhận và sử dụng ở một nước rồi một vài nước, tiến tới được áp dụng ở hầu hết các châu lục, AACR đã dần dần trở thành một chuẩn quốc tế trong lĩnh vực thông tin - thư viện. Mỗi lần đổi tên, là một lần biên soạn lại với những thay đổi mang tính đột phá để đáp ứng sự phát triển của các nguồn tin và trình độ công nghệ đương đại, còn kết quả của việc cập nhật và chỉnh lý thường xuyên chỉ gọi là lần xuất bản (edition) và phiên bản (version). Thay vì mang tên AACR3 như dự kiến ban đầu, Qui tắc hiện nay được đổi thành “Qui tắc mô tả và truy cập nguồn tin” (RDA - Resource Description and Access) vì tên gọi “Qui tắc biên mục Anh - Mỹ” không còn phù hợp với xu thế phát triển nguồn tin số hóa, với sự đa dạng hóa đối tượng xử lý và tìm tin hiện nay. Mặt khác, Ủy ban chỉ đạo liên hợp việc chỉnh lý AACR2 (JSC) không muốn Qui tắc này chỉ mang ý nghĩa cục bộ và tầm ảnh hưởng trong khu vực như phản ánh trong tên gọi cũ mà phải có gì đó chung cho cả thế giới, được thế giới chấp nhận, như Hoa Kỳ đã từng làm khi chuyển khổ mẫu US MARC thành MARC 21 (MARC của thế kỷ 21). Tên mới được hình thành bằng cách đưa thuật ngữ “mô tả” (là tên gọi Phần I của AACR2) và thuật ngữ “truy cập” (phản ánh tổng quát tên Phần II: Tiêu đề, Nhan đề đồng nhất, tham chiếu) của AACR2 vào tên gọi chung của toàn bộ Qui tắc, phản ánh yêu cầu hiện nay đối với các “mục lục” (theo nghĩa rộng nhất của từ này) là phải cung cấp các điểm truy cập tới một phạm vi rộng hơn của các vật mang tin, với mức độ nội dung sâu hơn và phức tạp hơn. RDA đang trở lại các nguyên tắc biên mục cơ bản để phát triển một công cụ có thể được nhiều người hoạt động trong các lĩnh vực khác nhau trên toàn thế giới sử dụng. Sự thay đổi có tính cách mạng trong nội dung và tên gọi của RDA đã tạo ra không ít phản ứng có phần cực đoan cả trong và ngoài nước, nhất là khi nó vừa được công bố, với thái độ “có mới nới cũ”, “chào RDA, xin tạm biệt AACR2”. Thực ra, nội dung cơ bản của RDA vẫn dựa trên nền tảng của AACR2, các nguyên tắc biên soạn RDA phần lớn trùng hợp với các nguyên tắc biên soạn AACR2, nhưng đã được mở rộng và chỉnh lý lại để tương thích với mọi cấu trúc cơ sở dữ liệu mới xuất hiện, sử dụng nhiều khái niệm và thuật ngữ mới, thí dụ: instance (tạm dịch: hiện dạng cụ thể), entity (thực thể), attribute (thuộc tính), expression (tạm dịch: phương tiện diễn đạt), manifestation (tạm dịch: hình thức biểu hiện),... nhằm đáp ứng hai yêu cầu:

1. Chỉnh lý và mở rộng các qui tắc áp dụng cho nguồn tin điện tử và số hoá đa dạng trong “thế giới số” trên cơ sở vẫn đảm bảo có sự tương thích giữa các biểu ghi mới với các biểu ghi hiện có trong mục lục điện tử của các thư viện.

2. Nhấn mạnh và tạo điều kiện thuận lợi cho việc tìm, nhận dạng chính xác để chọn lọc và nhận được nguồn tin, bằng cách đưa vào rất nhiều thuộc tính của các thực thể và quan hệ giữa chúng. Các thực thể này được tập hợp thành 3 nhóm: Các thực thể có liên quan đến tác phẩm, các thực thể có liên quan đến tác giả (cá nhân, tập thể, bao hàm cả địa danh) và các thực thể có liên quan đến chủ đề nội dung. Tất cả đều cần có sự kiểm soát tính thống nhất vì lợi ích của truy cập, tìm tin.

Mục tiêu của RDA là đơn giản hóa, làm rõ thêm và hiện đại hóa các quy tắc mô tả và truy cập, giữ lại các quy tắc truyền thống hợp logic, dễ sử dụng, đảm bảo mức tối đa tính nhất quán trong sự đa dạng về nội dung và loại hình tài liệu. Nói cụ thể hơn, một số mục tiêu chiến lược của RDA là:

1. Tiếp tục xây dựng các qui tắc dựa trên các nguyên tắc biên mục và bao quát mọi loại tài liệu
2. Hậu thuẫn cho việc sử dụng toàn cầu.
3. Làm cho các qui tắc dễ sử dụng và diễn giải.
4. Tạo khả năng ứng dụng vào môi trường liên kết mạng trực tuyến.
5. Giúp cho việc kiểm soát thư mục hữu hiệu đối với tất cả các loại phương tiện.
6. Làm cho các qui tắc tương thích với các chuẩn biên mục tương tự khác.
7. Khuyến khích việc sử dụng bên ngoài cộng đồng thư viện.

RDA được thiết kế để cung cấp một khung khổ linh hoạt và mở rộng cho việc mô tả nguồn tin số hoá cả về phương diện nội dung, kỹ thuật mà vẫn đáp ứng nhu cầu tổ chức các nguồn tin truyền thống của thư viện.

Đặc điểm thiết kế RDA là làm cho nó tương thích với “Yêu cầu chức năng về biểu ghi thư mục” (FRBR) và “Yêu cầu chức năng về dữ liệu có kiểm soát tính nhất quán” (FRAD). Trên cơ sở đó, RDA hướng về người sử dụng cơ sở dữ liệu nhiều hơn, giúp họ tìm được các thực thể đáp ứng tiêu chí của họ một cách dễ dàng.

Đặc điểm thứ hai trong thiết kế RDA là nó đã phân định rõ ràng giữa ghi dữ liệu và trình bày dữ liệu. RDA cung cấp những qui tắc hướng dẫn về ghi lại dữ liệu để phản ánh những thuộc tính và quan hệ có liên quan đến những thực thể được xác định trong FRBR và FRAD.

RDA được thiết kế sao cho dễ sử dụng và sử dụng có hiệu quả. Những hướng dẫn trong RDA phổ dụng đối với rất nhiều nguồn khác nhau, từ những nguồn có thể được mô tả tương đối dễ dàng và trực tiếp, tới những nguồn cần được hướng dẫn chi tiết hơn. Mặc dầu có cách tiếp cận mới, nhu cầu tích hợp dữ liệu, nghĩa là sử dụng RDA để nhập dữ liệu vào các file hiện có (đặc biệt là các file đã sử dụng AACR2 và các chuẩn liên quan) được coi là quan trọng trong việc thiết kế RDA.

Khác với AACR2, nội dung phần một (Mô tả) của RDA không được sắp xếp theo trình tự các vùng và các yếu tố mô tả của ISBD; RDA chỉ qui định ghi dữ liệu, chú trọng đến nội dung dữ liệu hơn là hình thức trình bày dữ liệu (tuy vậy, mối quan hệ giữa các yếu tố của quy tắc RDA với các vùng và các yếu tố mô tả trong AACR2 vẫn được phản ánh ở Phụ lục D). RDA có những phần mở đầu, các qui tắc về nội dung và các thí dụ được cập nhật. Nó bao quát cả các qui tắc kiểm soát tính chuẩn, sử dụng các thuật ngữ của FRBR và đơn giản hóa văn bản để đảm bảo tính nhất quán.

Về phương diện phát hành, RDA được cung cấp vừa như một sản phẩm dựa trên công nghệ Web, vừa dưới dạng ấn phẩm tờ rời. Phiên bản Web đã bổ sung các đường liên kết trong và ngoài Qui tắc. Một phương án tạo ra các phiên bản tùy biến đang được nghiên cứu. Tiềm năng có thể có các phiên bản đầy đủ, rút gọn, chuyên biệt và thích nghi (thí dụ: cho xuất bản phẩm nhiều kỳ, cho bản đồ,...).

Trong cấu trúc của RDA, Phần A bao quát các qui tắc mô tả, các quan hệ và các nguồn liên quan. Những hướng dẫn chung sẽ gồm việc nhận dạng loại nguồn tin, mô tả kỹ thuật, mô tả nội dung, xác định nguồn mô tả và thông tin riêng về tài liệu. Phần này cũng giới thiệu các loại vật mang tin mới và nội dung. Đoạn về các quan hệ đề cập đến quan hệ giữa các thực thể thư mục theo FRBR và các tác nhân (các cá nhân, v.v...), tạo điều kiện dễ dàng lựa chọn các điểm truy cập chính cho các trích dẫn tác phẩm; các qui tắc riêng được đơn giản hóa hoặc loại bỏ. Phần B (kiểm soát tính nhất quán) bao quát mục đích, phạm vi, và các hình thức chuẩn và không chuẩn. Các phụ lục sẽ đề cập đến các tiêu chuẩn trình bày hay hiển thị: ISBD, qui tắc viết hoa, viết tắt, các số, bảng thuật ngữ. RDA cũng chú trọng tới việc đối chiếu các qui tắc cụ thể với các trường thích hợp hay tương ứng trong MARC 21, nhận dạng những chỗ RDA có tác động tới MARC 21, cũng như những chỗ mà việc điền dữ liệu hiện nay vào MARC 21 cần phải phản ánh trong RDA.

Như vậy, RDA là một chuẩn mới, đưa ra các qui tắc hướng dẫn đầy đủ về mô tả và truy cập nguồn tin, bao gồm mọi loại nội dung và phương tiện (vật mang tin), được thiết kế cho mọi trường mạng, nhằm phục vụ cho tất cả những ai cần tìm, nhận dạng, lựa chọn, nhận được, sử dụng, quản lý và tổ chức thông tin. Đó là một chuẩn mô tả nội dung dữ liệu đa quốc gia, không phụ thuộc vào các khổ mẫu trao đổi kỹ thuật. Chuẩn nghiệp vụ mới này được phát triển trước hết là cho các thư viện, nhưng còn dùng làm tài liệu tham khảo cho các cộng đồng khác (lưu trữ, bảo tàng, xuất bản...) tiến tới làm cho nó tương hợp ở mức độ cao với các chuẩn siêu dữ liệu dùng trong các cộng đồng này.

Vì hội nhập và sự phát triển của biên mục và thư viện số ở Việt Nam, các hệ thống thư viện Việt Nam cần phải nghiên cứu (ngay từ bây giờ) và áp dụng RDA (khi có đủ điều kiện), vì những lý do sau đây:

- Ủy ban chỉ đạo liên hợp (JSC) trước là của AACR2, nay là của RDA, mới công bố nội dung của RDA cách đây không lâu, qua một bộ tài liệu (toolkit) sử dụng như một công cụ cơ bản cho việc phổ biến, đào tạo, và áp dụng (một số tài liệu hướng dẫn cụ thể còn đang in), chúng ta cần chú ý thu thập đầy đủ trong quá trình nghiên cứu. Bộ công cụ đó bao gồm: Chính văn RDA, Tài liệu hướng dẫn RDA, RDA: Tập hợp các yếu tố, Giới thiệu RDA: Cẩm nang các qui tắc cơ bản, Biên mục thực hành: AACR, RDA và MARC 21, Mô tả các phương tiện điện tử, số hóa và các phương tiện khác bằng cách sử dụng AACR2 và RDA: Cẩm nang thực hành.

- Các thư viện lớn trên thế giới, kể cả Hoa Kỳ, mới đang trong giai đoạn nghiên cứu triển khai, hầu như chưa áp dụng vào thực tế, chúng ta nên chờ để học tập kinh nghiệm của họ. Ở Việt Nam, vấn đề nghiên cứu RDA còn mới mẻ, trừ 2 bài viết mang tính chất giới thiệu, đăng trên tạp chí Thông tin & phát triển (1, 7) và 1 bài nữa được công bố ở Phía Nam.

- Nguồn tin số hóa ở Việt Nam chưa nhiều so với nguồn tin truyền thống, quá trình xây dựng thư viện số lại mới trong giai đoạn bắt đầu và chỉ tập trung ở một số thư viện lớn, nhu cầu áp dụng RDA chưa thực sự cấp thiết, nên chờ khi có đủ điều kiện về tài liệu hướng dẫn, tài chính, kỹ thuật và công nghệ mới nên triển khai.

Lộ trình áp dụng RDA có thể như sau:

1. Tiếp tục nghiên cứu và áp dụng AACR2 (bản dịch ấn bản đầy đủ đã có), tạo điều kiện thuận lợi cho

việc áp dụng RDA.

2. Nghiên cứu kỹ lưỡng về các nguyên tắc biên mục mới thể hiện trong FRBR và FRAD.

3. Tìm hiểu nội hàm, thống nhất dịch và sử dụng thuật ngữ dùng trong RDA bổ sung vào hệ thuật ngữ biên mục truyền thống tiếng Việt; sau đó nghiên cứu các tài liệu cơ bản về RDA đã hoặc sẽ công bố.

4. Khẳng định sự tồn tại lâu dài (ít nhất cũng trong thế kỷ 21) của MARC 21, theo dõi sự thích nghi của MARC 21 (bổ sung mở rộng các trường và trường con cho RDA), tạo điều kiện thuận lợi cho việc cập nhật hơn là chuyển đổi biểu ghi, có chú ý tham khảo kinh nghiệm nước ngoài qua quá trình nghiên cứu quan hệ AACR2- MARC và RDA- MARC, và kể cả AACR2-Dublin Core và RDA- Dublin Core... mà họ đang tiến hành.

Để đảm bảo tính khả thi, cần hình thành các dự án dài hạn nghiên cứu (kể cả dịch văn bản chính thống), đào tạo (gồm cả biên soạn tài liệu hướng dẫn) và áp dụng RDA trên cơ sở có sự phối hợp của các thư viện và trung tâm thông tin đầu ngành.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Bakhturina, T.A. Dự thảo Qui tắc quốc tế mới về biên mục / T.A. Bakhturina; Nguyễn Công Phúc dịch // Tạp chí Thông tin – Phát triển. – 2009. – Số 3. – tr. 23-26.

2. Changing direction: From AACR to RDA / Jennier Bowen. In: 2005 ALA Annual Meeting Proceedings

3. FRBR and fundamental cataloguing rules / W. Denton. <http://www.miskatonic.org/library/frbr.html>

4. Hello RDA, TLA Annual Conference, April 15, 2008, Texas (USA)

5. Resource Description and Access: Cataloging Rules for the 20th Century / Karen Coyle, Diane Hillmann. – D-Lib Magazine, Vol.13,N.1/2.-2007.

6. Vũ Văn Sơn. Một vài suy nghĩ về khả năng và lộ trình áp dụng RDA vào Việt Nam: Tham luận Hội thảo RDA, TVQG, 2010.

7. Vũ Văn Sơn. Từ AACR2 đến RDA // Tạp chí Thông tin – Phát triển. – 2008. – Số 3. – tr. 19-20.

8. www.RDAToolkit.org

Vũ Văn Sơn

Nguồn: Tạp chí Thư viện Việt Nam số 6(26) – 2010 (tr.3-6)